74

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LIMBI ȘI LITERATURI STRĂINE

PAULA BĂLAȘA

ATITUDINEA LUI SENECA FAȚĂ DE PERSONAJELE DIALOGURILOR FILOSOFICE ȘI ALE SATIREI *APOKOLOKYNTOSIS*

– Rezumatul tezei de doctorat –

Conducător științific:
Prof. univ. dr. EUGEN CIZEK

317.265

...versității din București, 1996

BIBL. CENT. R. UNIV.
M. EMINESCU IAȘI
II 317.265

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI Nr._____din _____

Secretariatul

Către

_____

_____

Vă facem cunoscut că în ziua de _____,

ora _____ în sala (amf.) _____ a(l)

Facultăţii de LIMBI SI LITERATURI STRAINE din Bucureşti,

va avea loc susţinerea publică a tezei de doctorat de către

D-na Paula Bălaşa, cu tema:

ATITUDINEA LUI SENECA FATA DE PERSONAJELE DIALOGURILOR FILOSOFICE SI ALE SATIREI APOKOLOKYNTOSIS

în vederea obţinerii titlului de doctor în filologie.

Conform Metodologiei cu privire la organizarea programelor de doctorat şi la conferirea titlului ştiinţific de doctor, aprobate de Senatul Universităţii din Bucureşti la data de 17 octombrie 1996, vă trimitem rezumatul tezei de doctorat.

R E C T O R,

Prof.dr. Ioan Mihăilescu

SECRETAR-SEF,

Maria Prună

B.C.U.- IASI 594583

1 (seneca) (048)

821.124'02-83 (048)

07.11.1997
B.C.U. „[illegible]"
al 799.220

Literatura latină clasică
Dialoguri filosofice
Concepţie filosofică
Seneca
Filosofie latină
Text lat. dact (Autograf)

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ATITUDINEA LUI SENECA FAȚĂ DE PERSONAJELE
DIALOGURILOR FILOSOFICE ȘI ALE
SATIREI *APOKOLOKYNTOSIS*

I - PREZENTAREA GENERALĂ A LUCRĂRII ȘI A
MATERIALULUI LITERAR UTILIZAT

Lucrarea este o încercare de a reconstitui personalitățile reale ale rudelor și prietenilor lui Seneca. Ne-am îndreptat atenția către apropiații favorizați de filosof, care, datorită afecțiunii sincere împărtășite cu renumitul om de litere, au fost selectați ca destinatari ai scrierilor în proză. Dar *dialogi* și satira menippee *Apokolokyntosis* menționează și implică, prin aluzii subtile, numeroși alți contemporani de vază ori mai puțin iluștri. Am considerat, astfel, necesar să extindem sfera cercetării noastre în afara cercului, desigur restrâns, al *amici*-lor admiși în intimitatea gânditorului stoic, ca interlocutori ai dialogurilor filosofice. Interesul ne-a fost reținut, îndeosebi, de principi și membri ai familiei imperiale.

Așadar, cele treisprezece capitole ale lucrării sunt grupate în două mari secțiuni. În prima parte a tezei (capitolele II-V) am analizat, în detaliu, imaginile despre Augustus și succesorii săi, rezultate din operele lui Seneca. Ampla investigare este justificată, în opinia noastră, de faptul că referirile relativ abundente la împărații dinastiei Iulio-Claudiene ilustrează preocuparea autentică a politicianului, ideolog al forțelor de sprijin ale încă recentului regim monarhic, cu privire la calitățile definitorii ale unui *optimus princeps*. Monarhul clement și iubitor al dreptății, înfățișat explicit în scrierea adresată lui Nero, nu reprezintă decât un *summum* al unor mai vechi reflecții în legătură cu o bună guvernare. Experiența bogată trăită de omul monden, care a fost Seneca, sub predecesorii fiului Agrippinei și, mai cu seamă, rolul politic determinant, deținut pe Palatin, la începutul domniei tânărului discipol, au contribuit semnificativ la cristalizarea concepțiilor novatoare despre un *imperium* asociat cu *uirtus*. Noua optică asupra guvernării va fi fost sistematizată, din rațiuni propagandistice evidente, în lucrarea *De clementia*.

. / ...

În cea de a doua secțiune a studiului nostru, în acord cu intenția anunțată în capitolul întâi, ne-am străduit să redăm personajelor istorice, indicate drept dedicatari ai consolațiilor și ai tratatelor filosofice propriu-zise, adevărata lor identitate, de care, parțial numai, ele au fost deposedate de către scriitor, ca urmare a aplicării unei tehnici literare originale. Procedeele specifice dialogului senecan și criteriile generale de selectare a destinatarilor sunt expuse, pe larg, în capitolul întâi al lucrării. În timp ce în capitolele finale sunt examinate, pe rând, situațiile particulare ale dedicatarilor și motivațiile aparente sau tăinuite ale scrierilor pe care aceștia le-au prilejuit. Am semnalat, în fiecare caz, îmbinarea desăvârșită a metodelor tehnice, a preceptelor filosofice, preschimbate în învățăminte morale practice, și a afectivității, drept elemente stabile, dar flexibile, ce cooperează eficient în vederea realizării obiectivului privilegiat de către autor. Propagarea virtuții devine posibilă, în viziunea optimistă a lui Seneca, prin mijlocirea unor destinatari atent selecționați, apți să participe activ și cu entuziasm la renovarea etică a umanității, preconizată de cugetătorul stoic.

Înainte de a prezenta pe scurt datele esențiale ale cercetării noastre, orientate spre elita curții imperiale, dar și către exponenți de prestigiu ai ordinului senatorial și ai celui ecvestru, acceptați, cu afecțiune, în proximitatea moralistului, se impun câteva observații.

Consemnările autobiografice sunt foarte rare în operele lui Seneca, iar relațiile întreținute de scriitor în mediul exterior, nonfilosofic, nu sunt limpede dezvăluite. Detașarea de contingențele temporale și sociale, perfecționarea continuă a spiritului sunt aspirații ce animă, constant, majoritatea lucrărilor în proză. Totuși, chiar o lectură superficială a textelor revelează emoții și sentimente umane dense și profunde, a căror proveniență nu poate fi revendicată decât de factori ce aparțin, cu precădere, universului din afara eului lăuntric. Încât conexiunea dialogurilor filosofice cu realitatea înconjurătoare nu trebuie nicidecum neglijată, în pofida discreției în care autorul a învăluit viața sa personală ori existența interlocutorilor desemnați. După părerea noastră, se întrevede o anumită corelație între subiectele abordate în <u>dialogi</u> și starea de fapt a conlocutorilor invocați, cel mai adesea, cu o nedisimulată simpatie. Stabilirea unei asemenea conexiuni obligă la o documentare minuțioasă în privința persoanelor cărora le sunt adresate consolațiile și tratatele mai vaste. Principala sursă de informații utilizată de noi în explorarea existenței și caracterelor indivizilor îndrăgiți de filosof

. / ...

pe care îi desluşim, cu necesitate, dincolo de ipostaza de interlocutori artificiali ai dialogurilor, este proza lui Seneca, în ansamblu. Căci analiza noastră a inclus, pe lângă cele zece lucrări catalogate în Codex Ambrosianus drept dialogi, chiar şi scrierile care, deşi recurg la acelaşi tipar dialogic, nu sunt conţinute în corpus-ul amintit, probabil, datorită proporţiilor lor mai ample. Avem în vedere opere importante, precum De clementia, Quaestiones Naturales, De beneficiis şi Epistulae ad Lucilium. Nu este omis nici genul ludic, reprezentat prin satira Apokolokyntosis. Amuzanta şi, totodată, ironica scriere nuanţează viziunea autorului asupra lui Augustus, Claudiu şi Nero şi descrie un tablou cuprinzător, variat stratificat, al curţii imperiale de pe Palatin. Textele filosofice, supuse unei interpretări complexe - care, fără îndoială, nu este lipsită de un oarecare subiectivism şi nici infailibilă - oferă, credem noi, argumente suficiente în sprijinul afirmaţiei că partenerii dezbaterilor etice dominate, cu măiestrie, de către Seneca sunt, cel puţin în parte, fiinţele reale menţionate şi nu doar simple prezenţe convenţionale. Scriitorul şi conlocutorii săi se vădesc solid uniţi, nu printr-un ataşament simulat ori conjunctural, ci printr-o comuniune sufletească pregnantă, întemeiată pe fapte de viaţă trăite în comun.

Recunoaştem însă că natura şi consistenţa legăturilor statornicite între moralist şi dedicatarii operelor sale - şi, mai ales, amănuntele biografice despre destinatarii dialogi-lor nu se clarifică decât prin raportare la diverse izvoare literare antice. Numeroşi poeţi şi prozatori din vechime, îndeobşte istoriografi, se referă, la rândul lor, la rudele şi prietenii filosofului sau la alte personaje marcante ale vremii. Ei ne pun la dispoziţie date extrem de preţioase pentru întregirea unor portrete, care apar, la Seneca, numai vag conturate. Deopotrivă, integrarea moralistului în epoca sa, ca personalitate multiplu angajată în structurile politice şi sociale, precum şi în viaţa culturală romană, este datorată mărturiilor, părtinitoare sau nu, ale scriitorilor contemporani sau puţin posteriori domniei lui Nero, cum sunt Marţial, Statius, Iuvenal, Columella, Quintilian, Pliniu cel Bătrân, Tacit, Suetoniu etc.

În cazuri limitate - Împăraţii Iulio - Claudieni şi membrii aşa-numitei domus Augusta - informaţiile sunt îmbogăţite de izvoare non-literare, în special inscripţii. Res Gestae Diui Augusti, reclamate concomitent de istoriografie şi epigrafie, sunt uneori confruntate de noi cu pasaje revelatoare pentru perspectiva obiectivă din care, în opinia noastră, autorul dialogurilor a apreciat instalarea principatului şi noua realitate politică determinată de acesta.

. / ...

II - VIZIUNEA LUI SENECA ASUPRA ÎMPĂRAȚILOR DINASTIEI IULIO-CLAUDIENE: PORTRETE MORALE CU SUBSTRAT POLITIC

Seneca trăiește într-o perioadă în care vechile structuri socio-politice și comportamentale, specifice Republicii, se estompează treptat. Iar regimul imperial, ce dobândise stabilitate încă sub Augustus, este susținut și chiar consolidat suplimentar de către grupuri reformatoare din senat. Dar aderiunea la monarhie a blocului de putere constituit din nouitas și o parte semnificativă a nobilimii, a cărei componență suferise o pronunțată purificare sub Caesar și Augustus, este, în mod prudent, dublată de căutarea unor soluții adecvate pentru perfecționarea sistemului politic și pentru evitarea degenerării lui în tiranie. Seneca, datorită statutului său de homo nouus și prin formația sa filosofică, prevalent stoică, promovează o reală și inovatoare ideologie în favoarea puterii. El exprimă, cel mai bine în epoca sa, noua optică asupra guvernării, asumată de forțele de sprijin ale regimului. Opiniile filosofului despre responsabilitatea funcției supreme, concepute drept un labor sau onus (Ad Pol.,7,2; De clem.,1.1, 1; 1.8,4), ori despre prioritatea intereselor statului asupra celor particulare (De clem., 1.19,8) reflectă un început de schimbare a mentalității elitei politice față de condiția de princeps. Trebuie însă semnalat că, deși comportă multe sensuri deschise spre viitor, afirmațiile moralistului învederează o trăsătură conservatoare, inerentă, de altfel, momentului istoric. Principiile, în esență novatoare, formulate de scriitor sunt puse totuși în serviciul unui principat de tip gentilic. Ele confirmă, de fapt, dreptul ereditar neoficial al urmașilor lui Augustus, impus de o tradiție respectată, cu rigoare, vreme de decenii. Chiar dacă, prin introducerea criteriului meritului individual, ca fundament al evaluării principelui, este anunțată și pregătită adevărata reformare a sistemului monarhic. Accesul la principat al candidaților senatoriali de valoare avea să fie înfăptuit în secolul al II-lea p.Chr.

Dimpotrivă, în epoca sa, Seneca nu contestă ereditatea dinastică de facto (Ad Pol., 12,5; Ad Marc., 2,3;15,2-3), orânduită de însuși fondatorul imperiului (Res Gestae, 6,2; 8,2-4). Filosoful devine însă conștient de necesitatea adaptării formulei succesorale a lui Augustus la mentalitățile timpului (De clem., 1.1,6: principatus tuus ad anni qustum exigitur). Teoreticianul monarhiei clemente își propune să amelioreze valoarea individuală a principelui și se angajează efectiv în perfecționarea morală a suveranului, pe care, inevitabil,

. / ...

adopţiunea în ginta Iulio-Claudienilor îl predestinase aşa-numitului summum fastigium. În intenţia moralistului, virtutea pe care ar fi manifestat-o monarhul de pe tron, abil modelat sub acţiunea preceptelor recomandate în Consolatio ad Polybium şi, mai ales, în De clementia ar fi completat armonios condiţia dinastică de facto. Pentru Claudiu şi, îndeosebi, pentru Nero, politicianul ideolog al despotismului filosofic elaborează un model de comportament judicios, întemeiat pe raţiune, justiţie şi clemenţă.

Asocierea obligatorie dintre imperium şi uirtus este profesată, de altminteri, în întreaga proză a cugetătorului. Suntem de părere că multiplele referiri etice la monarhii Iulio-Claudieni, ce pot fi detectate în majoritatea dialogurilor, nu vădesc numai o atracţie de moralist faţă de faptele bune ori pasiunile condamnabile ale principilor, ca indivizi obişnuiţi. Caracterizarea etică a suveranilor, surprinşi în circumstanţe revelatoare în privinţa modului în care ei au înţeles să îşi apropie autoritatea politică maximă, dezvăluie, deopotrivă, permanenţa preocupării ideologului reformator al regimului pentru calitatea guvernării. Virtus, definită în favoarea lui Nero drept complinire a unui summum fastigium, dobândit prin mecanismul succesoral ereditar validat de tradiţie, reprezintă, în realitate, unicul criteriu aplicat de către Seneca în aprecierea sau blamarea severă a domnilor împăraţilor din ginta Iulio-Claudiană. În mod frecvent, Augustus şi descendenţii săi sunt analizaţi prin prisma însuşirilor pozitive ori a viciilor grave pe care le posedau. Atare investigare, cu toate că nu trece cu vederea obţinerea unor efecte literare impresionante şi nici nu exclude motivaţii subiective, induse de evenimente trăite de către scriitor, denotă, în special, poziţia asumată de exercicul om politic, apărător al intereselor privilegiaţilor imperiali, în legături cu guvernarea înfăptuită de atotputernica domus Augusta. Portretele morale ale monarhilor, care i-au precedat pe Claudiu şi pe Nero, constituie o appendix utilă şi, în plus, convingătoare, la imaginea idealizată a principelui de pe tron, redată în Consolatio ad Polybium şi, îndeosebi, în De clementia. Aceste portrete ilustrează repulsia specifică romanilor faţă de regalitatea elenistică şi, pe de altă parte, divulgă aspiraţia comună grupurilor reformatoare din senat, dornice să perfecţioneze sistemul monarhic, prin definirea riguroasă a unui optimus princeps. Pentru lectorii dialogi-lor, în ansamblu, principele bun, Augustus, se profilează limpede prin simpla contrapunere cu actele abominabile ale tiranului, întruchipat de Caligula.

. / ...

Distingem, prin urmare, în proza scriitorului, o veritabilă ierarhizare morală, cu subînțelesuri politice, a împăraților Iulio - Claudieni, abordați din perspectiva valorii individuale, singura care va fi determinat, în cele din urmă, elogierea sau, dimpotrivă, denigrarea domniilor ce au revenit, prin tradiție, numai membrilor din așa-numita domus Augusta.

Augustus se conturează, în întreaga operă, drept un cârmuitor înțelept, pe deplin conștient de dificultățile și responsabilitățile imense ale funcției sale supreme.

Subtil psiholog, scriitorul intuiește că așezarea pe baze solide a imperiului a impus sacrificiul de sine al întemeietorului (De breu.uit.,4,3). El motivează, cu sagacitate, asemenea jertfă prin conflictul dintre vechea ordine republicană și noua stare de fapt, provocată de principat (De breu.uit., 4,4-5). Din chiar sacrificiul de sine, săvârșit inițial de către Augustus, ideologii regimului imperial, între care se află Seneca, extrag un model de conduită obligatorie pentru condiția de princeps. Funcția de guvernare este, cu judiciozitate, apreciată drept o îndatorire. Exemplul autodisciplinării fondatorului îl îndreptățește pe preceptorul și, mai apoi, prietenul principelui să spere că modelarea personalității succesorilor lui Augustus - Claudiu, Nero - în sensul compatibilității cu înaltele răspunderi ale rangului suprem moștenit nu ar fi imposibilă.

În repetate rânduri, în contexte care, aparent, descriu numai un comportament moral, autorul pune în relief meritele politice ale învingătorului de la Actium. Instaurarea monarhiei, văzută ca un proces de lungă durată (De breu.uit., 4,5-6.; De clem., 1,9;De ben.,3.32,3), este succedată de asigurarea stabilității recentului regim. Fapt care a condus la reprimarea a relativ numeroase mișcări de opoziție, îndeobște în prima parte a domniei (De breu.uit., 4,5; De clem.,1,9;De ben., 4.30,2). Atragerea de noi și fideli partizani ai ordinii instalate și edificarea principatului cu sprijinul nobilimii republicane, chiar pompeiene, nu rămân neobservate de către Seneca(De clem., 1.9,10; 1.10,1.3). Scriitorul remarcă, de asemenea, importanța atașată de suveran organismului pe care îl crease (De clem., 1.9,2: consilium principis) și comentează sumar, nu fără anumite referiri implicite la domnia lui Nero, rolul auxiliarilor imperiali, Agrippa și Maecenas (De ben., 6,32). Investirea familiei cu putere dinastică și orânduirea unui sistem de succesiune, fundamentat pe adopțiune și asociere, sunt adesori semnalate (Ad Marc., 2,3; 3,1; 4,2;15,2; Ad Pol., 15,3-4). Observator atent, autorul dialogurilor consemnează dramele de palat, generate de atracția exercitată asupra tuturor, inclusiv asupra

, / ...

femeilor, de un promițător summum fastigium. Livia și Octavia rivalizează, în mod deschis, prin fiii lor, în împrejurări speciale, prilejuite de iminența desemnării unui succesor (Ad Marc., 2,3.5; 3,1-2).

Viziunea, în general, pozitivă asupra lui Augustus nu este totuși lipsită de o ușoară "întunecare", pur conjuncturală. În satira Apokolokyntosis și în tratatul De clementia, fondatorul imperiului este, parțial, demitizat. Antiteza dintre tinerețea crudă a lui Octavian și maturitatea clementă a lui Augustus (De clem., 1.9,1.3; 1.11,1) corupe calitatea de exemplar a principelui și îngăduie, în acord cu exigențele momentului, afirmarea superiorității lui Nero. De beneficiis, una dintre ultimele lucrări, restituie însă monarhului valoarea exemplară, conferită de o tradiție precumpănitor favorabilă. În timp ce omul Augustus beneficiază permanent de stima prețuită a moralistului, în totalitate captivat de generozitatea și spiritualitatea aleasă a suveranului (De ben., 1.15,6; 2.27,2; 3.25,1, vezi și De ira, 3.24,4-8; 3.39,2-5).

Tiberiu apare destul de rar în scrierile filosofului. Dar imaginea lui este marcată de un regres lesne sesizabil, datorat proiectării în trecut a unor neliniști și temeri resimțite de Seneca în anii de cotențare a absolutismului neronian. Într-o consolație timpurie, autorul îl menține pe fiul Liviei în afara tragediei lui Cremutius Cordus (Ad Marc., 22,7: auctore Seiano), ca urmare a prieteniei Marciei cu mama împăratului. Însă, credem noi, neimplicarea monarhului este și o consecință a unor complexe relații, întreținute cândva de tânărul homo nouus hispano-roman cu favoriți ai lui Tiberiu, cum erau Cossus și Lentulus Gaetulicus. Acești nobili de renume, alături de descendența încă și mai ilustră a lui Germanicus, au înlesnit începutul carierei politice a fraților Annaei, într-o perioadă în care exponenții ordinului ecvestru, în ansamblu, și protejații lui Seianus, în mod deosebit, fuseseră reprimați cu multă duritate.

Micile dialoguri consolatoare rotează, în treacăt, indiferența lui Tiberiu față de domus Augusta și deci față de succesiune (Ad Marc., 4,2; Ad Pol., 15,5), în contrast cu solicitudinea arătată de Augustus familiei sale și cu vigilența celui dintâi monarh în privința viitorului imperiului. Tratatul despre clemență, după o laconică evocare a domniei (De clem., 1.1,6), îl evită pe împăratul auster, deoarece tristitia lui era ireconciliabilă cu generozitatea și îngăduința. De beneficiis precizează, de altminteri, că suveranul detesta bimafacerile (De ben., 2.7,2-2.8,1). Scrierile de maturitate îl reprobă fățiș pe Tiberiu și denunță atmosfera de suspiciune și teroare, instalată în viața romană. Lezmaiestatea și tipul social produs de aceasta,

./ ...

delatorul politic, sunt condamnate cu vigoare de către autor, care se solidarizează fără ezitare cu senatorii, ţinta predilectă a persecuţiilor imperiale (De ben., 3.26,1). Demascarea delaţiunii ce a caracterizat domnia fiului Liviei survine, deloc întâmplător, în lucrări redactate în anii când Nero se înconjurase de sfetnici perfizi şi periculoşi. Figura întunecată a lui Tiberiu semnifică, în realitate, o dezaprobare aspră, chiar dacă indirectă, a tendinţelor absolutiste, încurajate de recenţii consilieri ai fostului discipol. În pofida blamului care o însoţeşte, prezenţa în tratatul De beneficiis a sumbrului împărat nu atinge totuşi nivelul de monstruozitate, atribuit lui Tiberiu de istoricii secolului următor, Suetoniu şi Tacit.

Limitele extreme ale degenerării umane şi, mai cu seamă, ale sfidării îndatoririlor asociabile rangului suprem sunt rezervate lui Gaius Caesar, supranumit, în textele filosofului, numai o singură dată, Caligula (De const.sap., 18,4). Scriitorul insistă să se refere la suveran oficial, ori de câte ori îl zugrăveşte în culori foarte negre. Întrezărim clar dorinţa autorului de a releva că, prin comportamentul său iraţional, descendentul lui Germanicus nu a fost demn de un summum fastigium, acordat prin mecanismul succesoral rânduit de Augustus însuşi (De ben., 4.31,2). Domnia lui Gaius se rezumă la o serie de atrocităţi şi crime (De tranq.an., 14,10: Gaiana clades). Clementia, pe care aproape toţi principii au pretins să o practice, după modelul augustan, i-a rămas necunoscută neîndurătorului tiran (De tranq.an., 14,6). Încât virtutea clemenţei a trebuit să fie re-creată de către Claudiu (Ad Pol., 17,3). Virulenţa atacurilor directe sau implicite, lansate împotriva lui Gaius-Caligula, este o urmare firească a respingerii despotismului orientalizant, instalat de către maleficul principe. Nu se poate totuşi tăgădui că aversiunea faţă de fiul lui Germanicus şi al Agrippinei este justificată, în mare măsură, şi de experienţa trăită de scriitor, constrâns să suporte gelozia literară a capriciosului monarh (DIO, 59.19,7). Nenumărate pasaje din dialoguri comportă aluzii la viaţa autorului sub Caligula (De ira, 2.14,1; 2.34,1; 3,30-37). Faţă de potentes, predispuşi spre ofensă, moralistul recomandă o atitudine distanţată, fără servilism şi slăbiciuni (De ira, 2,32 - 33), conduită pe care, probabil, a adoptat-o el însuşi în vremea tiranului. Mişcările de rezistenţă la politica dezastruoasă a principelui, încheiate cu eliminarea fizică a acestuia, sunt înregistrate de Seneca (De ira, 1.20, 8-9; De const. sap.,18; Ep., 4,7) şi, în plus, par să fie încuviinţate de către cel căruia, din principiu, îi displăceau manifestările de cruzime şi violenţă (De ira, 1.15, 1; De ben., 7.20,3).

. / ...

Drusilla, sora preferată a lui Gaius Caesar, este, la rândul său, detestată de scriitor. Moartea Iuliei Drusilla este menționată în termeni ce acuză climatul oriental, imitat cu devoțiune de monarh (Ad Pol., 17,4-6). Iar apoteozarea decretată de disprețuitul suveran este intens ridiculizată (Apokol., 1). În schimb, natura legăturilor reale cu Iulia Livilla nu este nicicum destăinuită de unica referire certă la sora mai tânără a lui Caligula (Apokol., 10).

Atitudinea față de Claudiu este ambiguă. Situarea principelui între elogiu și satiră vehementă este determinată, mai degrabă, de considerente politice și personale decât de motivații etice. Interesul învederat față de predecesorul lui Nero este, fără îndoială, dependent de optica inovatoare asupra guvernării, promovată de ideologii regimului imperial. Din această pricină, mențiunile ce-l privesc pe Claudiu - cu unele excepții - sunt conținute într-un număr limitat de dialoguri. În lucrările De ira și Consolatio ad Polybium, suveranul în viață este supus unei dirijări spirituale bine intenționate, care însă este exprimată destul de confuz. În consolația dedicată lui Polybius, monarhul este excesiv adulat, nu numai pentru că autorul în exil dorește să revină la Roma (Ad Pol., 12-13). În opinia noastră, care reia unele idei ale lui Pierre Grimal în această privință, omagierea principelui se datorează, într-o cătva, conturării programului de ameliorare morală a deținătorilor rangului suprem, ce avea să fie decantat, mai târziu, în favoarea lui Nero.

La moartea lui Claudiu, Seneca înfățișează, în satira menippee intitulată Apokolokyntosis diui Claudii, un portret caricatural al suveranului, care rezistase acțiunilor sale modelatoare. Defăimarea împăratului defunct este asociată cu o reprobare aspră, pe care scriitorul o adresează, cu rafinată disimulare, chiar memoriei Messalinei. Victimele lui Claudiu sunt, în majoritate, curteni suprimați, în trecutul nu prea îndepărtat, datorită intrigilor de palat plănuite de împărăteasă, asistată de libertul Narcissus (Apokol., 13). După părerea noastră, incriminarea faptelor nocive ale principelui și ale impudicei sale soții preîntâmpină, cu subtilitate, eventuale pretenții succesorale ale urmașului nefastului cuplu imperial, Britannicus - pe care moralistul îl susținuse totuși cândva, vezi Ad Pol., 12,5 - și consolidează dreptul de moștenitor, dobândit prin adopțiune, al fiului Agrippinei.

Portretul luminos al lui Nero, descris în satira care persiflează fără cruțare defectele monarhului abia dispărut (Apokol., 4,1 vs. 25-31), precum și în tratatul despre clemență (De clem., 1.1; 1.13,4; 2.1,1 etc.), concordă cu idealul preconizat de către grupurile reformatoare din senat.

. / ...

Însă el nu corespunde personajului istoric, pe care numai apartenența parțială la ginta Iulio-Claudiană l-a propulsat la conducerea imperiului. Cel din urmă descendent al lui Augustus, pe linie feminină, a instaurat despotismul orientalizant și a impus "neronismul", ca manifestare a unor valori și comportamente non-tradiționale, axate pe fast, dezordine morală și exacerbarea bucuriei de viață, laetitia. Raritatea referirilor nominalizante la principele domnitor, din scrierile posterioare tratatului De clementia, atestă degradarea relațiilor dintre vechiul amicus principis și fostul discipol. În lipsa mențiunilor directe, reflexe și ecouri contemporane, lesne de distins, străbat dialogurile târzii și Epistulae ad Lucilium, încât demonstrează că absolutismul neronian va fi influențat semnificativ evoluția gândirii filosofice a lui Seneca. Astfel, ideologul de odinioară al monarhiei clemente este constrâns, în operele de bătrânețe, să apere doctrina stoică și pe adepții acesteia de suspiciunile unei puteri ostile. Mulți senatori cunoscuți ai epocii, partizani fideli ai gândirii lui Zenon, pretextau, cu imprudență, deteriorarea guvernării pentru a se retrage, în mod ostentativ, din activitatea oficială. Dimpotrivă, corruptior respublica - inclusă de învățătura Porticului printre alte felurite motivații acceptabile ale abandonării vieții publice (De otio, 3,3, vezi și De tranq.an., 3,2; 4,1) - nu este niciodată invocată de către renumitul scriitor drept cauză a retragerii sale de la curte. În contextul dificil al tiraniei lui Nero, Seneca face posibile și neprimejdioase, cel puțin din punct de vedere teoretic, opțiunea pentru contemplație și deci respingerea vieții active (De otio, 3,4; 8,1-4). Filosoful reconsideră clasica dilemă actio - contemplatio dintr-o perspectivă ce omite, deliberat, factorii politici. Termenul otium, reactualizat, este îmbogățit cu conotații pozitive, întrucât el este asimilat unei forme speciale de negotium (De otio, 3,5, vezi și 4,1-2;5,8;6,1-5). Conceptul original creat de cugetător, otium utile, fundamentează teoretic recluziunea în care stoicul a petrecut ultimii ani ai existenței sale. Acest concept reprezintă, totodată, răspunsul defensiv al filosofului la potențarea absolutismului neronian.

III - DESTINATARII DIALOGURILOR

Întreaga proză a lui Seneca exprimă convingerea fermă a autorului, privind rolul determinant al filosofiei, în speță al eticii, în societate. În mod sistematic, scriitorul convertește abstractele praecepta ale școlii Porticului în învățăminte practice utile, care, datorită artei compoziționale originale a dialogurilor, sunt susceptibile de consecințe pozitive, cu adresă universală. Căci prozatorul aplică o tehnică literară flexibilă, în consonanță cu aspirația proprie către continua perfecționare a cunoștințelor teoretice, dar, îndeosebi, în armonie cu puternicele sale înclinații moralizatoare, orientate spre corectarea unei conditio humana precare.

Dialogi, prin titulatura lor relevantă, sunt o prelungire a genului în care au excelat Platon, Aristotel și, la romani, Cicero. Seneca însă recurge mai cu seamă la procedeele diatribei cinico-stoice, adaptate, cu ingeniozitate, obiectivului privilegiat al majorității operelor. Acest obiectiv rezidă, pentru inspiratul inventor al conceptului otium utile, în ameliorarea comportamentului socio-moral și în îmbogățirea vieții spirituale a contemporanilor. Mesajul etic al lucrărilor în proză este comunicat prin mijlocirea destinatarilor. Rude și prieteni apropiați sunt investiți de către scriitor cu atribuții multiple, deloc lesnicioase. Seneca se adresează unor persoane reale, selectate din mediul ecvestru, căruia îi aparținea, prin obârșia sa. Nu sunt însă neglijați nici membrii elitei curții imperiale, printre care tenacele homo nouus a deținut, vreme îndelungată, o poziție de prestigiu. În general, dedicatarii sunt portretizați schematic. Datele biografice și de caracter înfățișate sunt autentice, dar, îndeobște, sărace. Profilul moral numai vag conturat al prietenilor sau al rudelor menționate ca destinatari ai consolațiilor și ai tratatelor filosofice mai ample oferă totuși autorului un pretext valid pentru simularea unei dezbateri animate. Subiectul abordat în dialoguri este considerat apt să suscite interesul personajelor desemnate drept interlocutori și să captiveze, totodată, atenția unanimă. Datorită unor artificii literare subtile, monologul propriu-zis al filosofului, care, neîndoielnic, prevalează în structura profundă a dialogi-lor, devine, pe alocuri, similar unei polemici vii, angajate între scriitor și unul sau mai mulți conlocutori. De repetate ori, prin tranziții neașteptate, Seneca îi substituie pe adevărații dedicatari ai operelor sale în proză cu un număr variabil de interlocutori fictivi. Înzestrați cu trăsături și atitudini labile, adecvate necesităților demonstrației, obiectorii imaginați de către autor au capacitatea de a întrerupe, cu naturalețe,

. / ...

discursul filosofic. Chiar dacă descind din diatriba cinico-stoică, interlocutorii artificiali nu sunt deloc incompatibili cu puţinele elemente biografice şi etice, reţinute de prozator din personalităţile reale ale prietenilor sau rudelor invocate în cărţile dialogi-lor. Interpretarea suplă a unor caracteristici morale esenţiale, posedate de destinatarii tratatelor, îi îngăduie scriitorului să disimuleze, în umbra unor fiinţe cunoscute şi îndrăgite, un vast orizont uman. Se pot identifica anumiţi contemporani, adversari ai filosofului, de pildă Suillius şi partizanii săi, denunţaţi prin exploatarea abilă a afecţiunii fraterne a lui Gallio. Ori un Serenus literar îl întruchipează pe adepţii încă imperfecti ai doctrinei lui Zenon şi, prin urmare, este supus unor lecţii severe, dar necesare, de restaurare a adevărurilor filosofice fundamentale.

Însă, cel mai adesea, conlocutorii imaginari, ce îşi manifestă prezenţa vehement sau cu moderaţie, şi chiar se implică eficient în soluţionarea tematicii dezbătute, îi semnifică pe indivizii anonimi, atraşi de lecturi serioase. Cu responsabilitate, moralistul îşi asumă îndrumarea spirituală a egalilor săi pe plan social, senatorii şi cavalerii educaţi, pentru care scrie, de fapt, Seneca. Ei sunt cooptaţi în procesul de difuzare a virtuţii, proiectat de către vechiul discipol al lui Attalus, care profesase, la rândul său, utilitatea practică a învăţăturilor filosofice (Ep., 108,2). Autorul dialogi-lor sugerează membrilor elitei sociale şi intelectuale a vremii să adopte un comportament virtuos. Interesul privilegiaţilor imperiali pentru conduitele socio-morale recomandate cu stăruinţă în dialoguri este amplificat datorită selectării premeditate a unor destinatari cu un mod de viaţă exemplar. Novatus-Gallio şi Liberalis, prin existenţa lor ireproşabilă, se distingeau, desigur, printre familiarii pe care îi frecventau. Desemnarea lor ca interlocutori ai unor dezbateri etice de maximă importanţă îi înalţă însă la rangul de exemplaria, demne de a fi imitate la scara societăţii, în ansamblu.

Pe de altă parte, dedicatarii, menţionaţi ab initio drept parteneri ai dialogurilor, nu constituie simple instrumente, utilizate exclusiv în vederea universalizării virtuţii. O parte dintre prietenii şi rudele numite cu afecţiune în cuprinsul lucrărilor în proză suportă nemijlocit efectele pozitive ale acţiunii de dirijare morală, întreprinse de către Seneca. Marcia şi Pompeius Paulinus necesită cu adevărat asistenţă spirituală. Intervenţia scriitorului este motivată, în cazul aristocratei, de o tristeţe persistentă, care refuza să se conformeze rigorilor impuse de societate, în privinţa duratei doliului (Ad Marc., 1,7). Iar tatăl Paulinei este îndemnat să abandoneze prefectura

. / ...

annonei, întrucât, după părerea noastră, mărturisise prozatorului, într-o convorbire particulară, marea sa oboseală, datorată împovărătoarei funcţii administrative, pe care o exercita de vreme îndelungată (De breu.uit., 18,2-3;19,1).

În schimb, consolaţiile adresate Helviei şi lui Polybius nu sunt atât de altruiste, pe cât vor să pară. Cu toate că mâhnirea maternă şi suferinţa libertului nu sunt trecute cu vederea, autorul divulgă mai cu seamă sentimente ori stări de spirit personale, provocate de separarea brutală de familie şi de Roma. În Consolatio ad Heluiam, Seneca dezvăluie decizia sa de a-şi conserva demnitatea în condiţiile unui exil dificil (Ad Helu., 6-9). El insinuează, totodată, că nu ar fi vinovat de adulter, de vreme ce în ginta Annaea domneau bunele moravuri, în general, şi ataşamentul matrimonial, în special. Adularea lui Claudiu şi a lui Polybius ilustrează nu numai intensitatea dorinţei filosofului de a fi rechemat în capitala lumii civilizate. Prin Consolatio ad Polybium, stoicul adept al eukairiei încearcă, de fapt, să fructifice victoria împăratului asupra Britanniei şi, deopotrivă, slăbiciunile vădite de monarh faţă de liberţii favoriţi.

Reflecţii şi consideraţii pertinente pentru autor sunt întrevăzute, de asemenea, în tratatele alcătuite la bătrâneţe. Seneca explorează, cu naturaleţe, relaţiile sale afective cu anumiţi prieteni, inteligenţi şi cu voinţă de cunoaştere. Densele legături amicale întreţinute cu Serenus şi îndeosebi cu Lucilius înlesnesc realizarea unui transfer consistent de cunoştinţe teoretice. Magistrul comunică direct cu discipolii pe care îi îndrăgeşte. Mai tinerii amici menţionaţi se deosebeau, în viaţa reală, atât prin caracterele lor, cât şi prin gradul de ataşare de studiile filosofice, reflectat într-o capacitate inegală de pătrundere şi asimilare a preceptelor stoice. Ambii sunt adânc implicaţi în căutarea de sine efectuată de gânditor, însă nu în mod similar. Ca destinatar al unei trilogii întocmite într-un răstimp care a coincis cu apogeul carierei politice, dar şi cu începutul declinului influenţei vechiului amicus principis, Serenus suferă o accentuată transfigurare literară. El este înzestrat, mai întâi, cu ezitări şi îndoieli experimentate, în mare măsură, chiar de către autor. Ulterior, acelaşi Serenus fictiv va fi evidenţiat ascensiunea exemplară a lui Seneca spre o sapientia veritabilă sau va fi oglindit, prin instabilitatea şi imperfecţiunea cunoştinţelor teoretice, pe care i le atribuie deliberat scriitorul, frecventele denaturări ale doctrinelor lui Zenon şi Epicur, practicate de către unii contemporani, cu o educaţie filosofică incompletă ori chiar ostili înţelepciunii.

. / ...

Dimpotrivă, Lucilius este dedicatarul unor lucrări şi epistole redactate puţin anterior şi mai ales după retragerea lui Seneca din activitatea oficială. Cu toate că opţiunea definitivă pentru contemplaţie îi este anunţată, iniţial, lui Serenus, numai procuratorului Siciliei îi sunt confesate, în detaliu, mutaţiile complexe din existenţa şi gândirea filosofului, determinate de trecerea la o vita otiosa, care continua să includă, în acord cu declaraţiile din De otio, intenţia moralistului de a se face util semenilor. Un Lucilius real, foarte inteligent şi pasionat de lecturi dificile, este călăuzit să descopere noi atitudini sufleteşti. Elev perseverent, deplin convertit la stoicism, prietenul sicilian consimte, în principiu, să renunţe la procuratelă sau la alte funcţii administrative ecvestre, pentru a se consacra, în întregime, filosofiei.

Proza lui Seneca nu reprezintă, prin urmare, o expunere riguroasă şi mai cu seamă aridă a preceptelor şcolii înfiinţate de către Zenon. Dialogurile insistă asupra unor principii etice, deduse cu regularitate din doctrina stoică, însă comportă, deopotrivă, şi semnificaţii sau nuanţe particulare, care pot fi raportate la dedicatari, precum şi la autor.

De fapt, în dialogi, Seneca a imaginat şi a condus, cu deosebită măiestrie, un "joc" necontenit, extrem de subtil şi sofisticat, în care destinatarii desemnaţi sunt concomitent personaje reale şi obiectori fictivi, imitaţi după modelul diatribei cinico-stoice. Din voinţa scriitorului, prietenii şi rudele menţionate ca adresanţi ai consolaţiilor şi ai tratatelor mai ample îşi conservă sau abandonează, cu uşurinţă, propria identitate, pentru a împrumuta trăsături şi atitudini distincte, adaptate demonstraţiei filosofului. Caracteristicile vagi conferite dintru început persoanelor istorice indicate drept dedicatari au facilitat inventarea şi dominarea de către autor a unui astfel de "joc" special, întemeiat pe labilitatea personalităţii interlocutorilor. Seneca presupune că ingeniosul său exerciţiu de substituire a indivizilor reali cu obiectori fictivi va stimula îndeajuns interesul unanim pentru transpunerea în practică a preceptelor etice enunţate.

Chiar dacă scriitorul nu revelează date suficiente în legătură cu adresanţii operelor sale, putem discerne totuşi o sumă de însuşiri morale, reprezentative pentru rudele sau prietenii invocaţi în dialogi. În plus, transpar limpede nenumărate stări emoţionale ori sentimente profunde şi calde, uneori extrem de delicate. Elementul afectiv nu numai animă şi îmbogăţeşte substanţa sterilă a scrierilor, ci trădează mai ales prezenţa plăcută a unor fiinţe cunoscute, chiar foarte apropiate. Iubirea şi ataşamentul manifestate deschis faţă de persoanele

. / ...

amintite la începutul sau sfârşitul cărţilor componente ale dialogurilor sunt însă supuse unei diferenţieri relativ însemnate, în concordanţă cu densitatea raporturilor statornicite în viaţa cotidiană între prozator şi destinatarii lucrărilor sale.

Helvia şi Novatus - Gallio, membrii preferaţi ai gintii Annaea, sunt învăluiţi în tandreţe şi pioasă gratitudine. Devotamentul familiei, poziţia respectabilă deţinută de aceasta în elita societăţii romane şi provinciale au constituit pentru filosof, în împrejurări adverse, un solid sprijin moral şi spiritual. De la reprezentantele gintii sale din Corduba, moralistul, denigrator înverşunat al slăbiciunilor feminine, va fi învăţat, încă din copilărie, să recunoască şi să stimeze virtutea autentică. Pentru prozatorul matur, atât mama, cât şi mătuşa simbolizează însăşi perfecţiunea morală (Ad Helu., 16,3-5; 18,1-9; 19,1-7). Personalitatea admirabilă a celor două surori este rezultatul unei fericite simbioze între valorile tradiţionale (Ad Helu., 2,4; 16,3-5) şi mentalităţile moderne, prilejuite de principat, care promovau rolul activ al femeii în societate (Ad Helu., 14,1-3; 19,2). Datorită căsătoriei cu Pompeia Paulina, Seneca va fi reuşit, la bătrâneţe, să re-creeze în propriul cămin atmosfera de armonie şi devoţiune conjugală (Ep., 104,1-5), ce caracterizase, până în ultimele clipe, matrimoniul Helviei, dar şi căsnicia surorii ei (Ad Helu., 2,4; 19,4-7).

Marcia, la rândul său, se alătură, prin ţinută morală şi intelectuală desăvârşită, seriei foarte restrânse a figurilor feminine admirate cu sinceritate de către scriitor (Ad Marc., 1,1-2; 3,4; 6,3 etc.). Asemenea femeilor din ginta Annaea, aristocrata din Roma este depozitara purităţii morale ancestrale, însă nu respinge nici practicile înnoite ale epocii. Ea este deplin angajată în diverse şi utile activităţi sociale (Ad Marc., 1,6; 24,3). Marcia se numără, de altfel, printre puţinii exponenţi ai nobilimii, preţuiţi de către exigentul homo novus (Ad Marc., 1,6). Adaptabilitatea la circumstanţe a fiicei lui Cremutius Cordus (Ad Marc., 1,3) a consolidat suplimentar opinia favorabilă a lui Seneca despre această fostă prietenă a împărătesei Livia.

Blamarea aristocraţiei, prezentă în numeroase pasaje din dialoguri, ilustrează o reprobare de moralist, alarmat de extinderea viciilor printre elemente degenerate ale nobilimii, în special (De ben., 2.21,6; 2.27,1; 3.41,3-5; 4.30,2 etc.). Dar ea este, în egală măsură, un reflex al concepţiilor novatoare despre meritul individual ca factor unic de apreciere, încurajate de o ambiţioasă nouitas, dornică să acceadă la putere. Criteriul valoric, ataşat, în principiu, [illegible] superioare, este aplicat de către Seneca, într-un caz singular, unui membru al unei pături sociale, de obicei, disprețuite. Autorul în exil

. . / ...

măgulește vanitatea lui Polybius din interese personale evidente. Totuși, meritele favoritului imperial sunt puse cu insistență în relief. Cultura rafinată a libertului (Ad Pol., 2,6;3,4;8,2 etc.),introdus în ordinul cavalerilor (Ad Pol., 6,2),precum și competența sa profesională de excepție (Ad Pol., 5,2;6,5;7,2-3) sunt considerate de către partizanul eukairiei argumente edificatoare pentru valoarea lui Polybius. Asemenea calități justifică, în parte, inserarea unui elogiu exagerat, dar indispensabil pentru obținerea anulării interdicției de a părăsi Corsica.

Ușoara simpatie, conjuncturală, arătată fostului sclav greco-oriental, nu imprimă lucrării redactate în exil tonalitatea intimă și caldă, specifică micilor scrieri consolatoare precedente. Afecțiunea reapare, ca notă dominantă a discursului filosofic senecan, cu structură specială, în dialogurile întocmite după surghiun. Acestea sunt dresate fratelui Gallio și prietenilor de rang ecvestru, admiși în cercul apropiaților scriitorului, drept urmare a legăturilor de rudenie sau a unor afinități spirituale pregnante.

Nehotărârea lui Pompeius Paulinus în privința abandonării prefecturii annonei reprezintă, după părerea noastră, motivația autentică a elaborării tratatului De breuitate uitae. Tentativa de a-l convinge pe tatăl Paulinei să renunțe la un ministerium onorabil,dar lipsit de satisfacții spirituale, denotă,cu certitudine, solicitudinea moralistului față de ruda sa prin alianță. Funcționar capabil și sârguincios (De breu.uit., 18,2-3; 18,1), bătrânul Pompeius Paulinus era înzestrat cu un caracter integru,însă și cu o inteligență mijlocie, care reclama, în opinia scriitorului, o ameliorare moral-filosofică, desăvârșită prin studii serioase și profunde.

Seneca și Serenus erau uniți nu numai prin originea hispano-romană ori datorită apartenenței de sânge la ginta Annaeilor.Scurta complicitate, prilejuită de efortul prietenului principelui de a disimula curții iubirea lui Nero pentru Acte (TAC., Ann., 13,13), a putut evolua către o amicitia sinceră și stabilă, în pofida deosebirii de vârstă (Ep., 63,14-15) și a gradului diferit de inițiere în doctrina stoică. Relațiile dintre celebrul amicus principis și mai tânărul cavaler au fost marcate de o permanentă dependență a lui Serenus față de protectorul său, care îi asigurase o carieră ecvestră reușită. Considerăm că raportul de subordonare existent în viața cotidiană este oglindit, cu fidelitate, de însăși imaginea literară atribuită dedicatarului lucrărilor despre liniștea sufletească și despre fermitatea înțeleptului. Progresul realizat de Seneca spre adevărata sapientia este dezvăluit prin confruntare animată cu un interlocutor imaginar, în care persistă

. / ...

totuşi atât natura contradictorie a personajului istoric (De tranq.an., 1,2.9.18), cât şi nevoia acestuia de a se supune autorităţii recunoscute a moralistului(De tranq.an., 1,1-18). Încât ipostazele succesive asumate de către Serenus - pacient şi discipol - relevă ascendentul real al scriitorului asupra protejatului său. Terapia din De tranquillitate animi este urmată de imperioase lecţii de filosofie, expuse cu rigurozitate în De constantia sapientis şi De otio.Apreciem că dialogul despre liniştea sufletească este cea mai veche scriere a trilogiei dedicate lui Serenus. În opinia noastră, lucrarea De constantia sapientis semnifică o etapă intermediară, solicitată de soluţionarea satisfăcătoare a alternativei actio-contemplatio. Absenţa tulburării sufleteşti, redată ca aspiraţie universală în De tranquillitate animi(2,4-5,vezi şi 2,6-15), este abordată, în tratatul despre fermitatea înţeleptului, dintr-o optică accentuat personală,specifică,totodată,unui sapiens perfectibil (De const.sap., 13,5). Un lexic diversificat defineşte convingător senzaţia proprie de seninătate (De const.sap.,4,3;8,3;9,1-3;13,5). Or, numai stabilitatea interioară, o dată dobândită, asigură climatul obligatoriu pentru înfăptuirea acelui nobil otium, descris cu precizie în De otio.

Preferinţa pentru Gallio, triplu destinatar, la origine, se fundamentează pe ataşamentul fratern, întreţit de o densă comunicare spirituală. Solidaritatea dintre fiii mai mari ai retorului, amintită în Consolatio ad Heluiam (Ad Helu., 14,2-4;18,2-3), reiese îndeosebi din De uita beata.Dimensiunile detestabile conferite unui anti-Gallio, care îi ilustrează pe acuzatori (De u.b., 17-20), sunt, de fapt,generate numai de iubirea şi încrederea reciprocă dintre fraţi. Anterior, datorită temperamentului său blând (De ira, 1.1,1; Quaest.Nat.4, praef.,10-12,vezi şi PLIN., N.H., 31,62), Novatus - Gallio fusese implicat în terapeutica mâniei,pe care autorul a pus-o în serviciul umanităţii, în ansamblu.În dialogul De ira, destinatarul desemnat este socotit demn să participe la restaurarea morală, preconizată de către filosof. Căci Seneca îi recunoaşte fratelui său aceeaşi capacitate de iubire şi bună-credinţă, acelaşi viguros caracter cetăţenesc, pe care consideră că le posedă el însuşi.

Printre amici propriu-zişi, Liberalis se bucură de un statut întru totul privilegiat. Provincialul din Lugdunum (De ben., 3,1,1; ep.,91,1.3), întâlnit, probabil, în cercul familiarilor ginţii Pompeia, a fost lesne asociat, ca urmare a imenselor sale averi,unor afaceri economice producătoare de profituri. După cum este bine ştiut,Seneca nu a rămas, de fapt, indiferent la creşterea veniturilor obţinute din exploatarea proprietăţilor sale funciare(De u.b.,17,2,vezi PLIN., N.H.,33-52;

./..

COL., Re re rust.,3.3,3; TAC., Ann., 14,53). Dar în afara bogăției cavalerului gallo-roman mai ales dărnicia lui deosebită captivează atenția filosofului (De ben., 5.3,1), predispus, de asemenea, către acte consistente de generozitate. Tendințele naturale spre binefacere vădite de Aebutius Liberalis - și nu atât numele său relevant - sunt mobilul principal al inițierii în arta delicată a schimbului de servicii, concepută de către neobositul medicus animi, care era Seneca, în folosul întregii societăți.

Cel mai bun și, poate, cel mai vechi prieten al scriitorului (Quaest. Nat., 4; praef., 15) este Lucilius. De obârșie modestă (Quaest. Nat., 4; praef., 15; Ep., 19,5), mai tânărul amicus fusese de timpuriu acceptat în ordinul ecvestru, îndeosebi datorită meritelor sale personale (Ep., 44;2.6). Chiar dacă reușita sa socială și profesională nu a exclus totuși protecția, oferită de personaje ilustre, cum erau Lentulus Gaetulicus și Seneca (Ep., 19,3: clarae et nobiles amicitiae). Retras de la curtea imperială, filosoful încetează însă să mai fie preocupație cariera încă ascendentă a energicului homo nouus, care, într-un stadiu incipient al corespondenței cu celebrul scriitor, se pregătea să-și asume așa-numitele urbana officia (Ep., 19,5). În schimb, inteligența pătrunzătoare și tenacitatea discipolului pasionat de lecturi ample și sofisticate provoacă interesul maxim al cugetătorului stoic. Aspirația spre autoperfecționare, manifestată dintotdeauna de Seneca, află un suport eficient în îndrumarea spirituală a promițătorului elev. Încât relația de subordonare, învederată de lucrările puțin anterioare dedicate lui Serenus, este substituită, în tratatele și epistolele adresate la bătrânețe lui Lucilius, de un fructuos raport de colaborare, preschimbat, în cele din urmă, într-o totală comuniune spirituală. Din chiar experiența sa de viață, Seneca extrage recomandări utile pentru Lucilius Iunior, încă angajat în activități administrative (Ep., 19,3; 31,9; 45,1-2; 79,1, vezi și Quaest.Nat., 4,praef.,1). Personalitatea complexă a lui Lucilius, fidel oglindită de tratatul despre cercetările naturale și, mai ales, de Epistulae, dobândește un plus de autenticitate prin chiar atașamentul obstinat, dar firesc, dovedit de cavaler față de funcția sa administrativă și față de mentalitățile epocii, în general.

IV - C O N C L U Z I I

În pofida informațiilor relativ sărace, oferite de scriitor, proza lui Seneca poate constitui un izvor important pentru clarificarea datelor de prosopografie antică. În special, referirile la împărații Iulio-Claudieni comportă nuanțe și semnificații, ce definesc optica asupra calității guvernării, asumată de factorii de sprijin ai regimului monarhic din prima jumătate a secolului I p.Chr.

. / ...

Seneca exprimă limpede necesitatea temperării a ceea ce Tacit va fi numit, ulterior, un *insociabile regnum* (TAC., *Ann.*, 13,17), prin virtutea individuală a principelui, ale cărei elemente obligatorii sunt *ratio*, *clementia*, *iustitia*.

Moralistul prevalează totuşi asupra ideologului puterii imperiale. Interesul lui Seneca se îndreaptă mai ales către corectarea condiţiei umane. În încercarea de a ameliora conduitele socio - morale ale contemporanilor săi, scriitorul îşi asociază anumite fiinţe dragi şi apropiate, în care recunoscuse o disponibilitate pregnantă pentru iubire şi solidaritate umană. Dialogurile filosofului pun în lumină numai caracteristici reprezentative pentru rudele şi prietenii desemnaţi ca destinatari. Aceştia, prin mijlocirea unei tehnici literare sofisticate, devin, de multe ori, personaje fictive şi obiectori imaginari. Implicarea indivizilor reali, menţionaţi încărţile *dialogi*-lor, în procesul de difuzare a virtuţii dovedeşte că ei posedau un fond moral bun, chiar exemplar. Şi îndeosebi selectarea lor drept dedicatari ilustrează afecţiunea şi încrederea pe care aceste personaje o inspirau autorului, pasionat de etică. Un număr restrâns de *amici* şi rude favorite realizează împreună cu mentorul spiritual al cercului Annaeilor o eficace şi subtilă conexiune cu alţi membri din elita socială şi intelectuală a vremii, care, la rândul lor, comunică mesajul etic, conţinut în dialoguri, indivizilor mai puţin privilegiaţi, aflaţi la baza societăţii. Beneficiară a imperativelor predicii stoice, formulate de către Seneca este, astfel, umanitatea, în ansamblu. Prietenia se preschimbă, în concepţia optimistă a moralistului, într-un liant temeinic al societăţii.

B I B L I O G R A P I E

Karlhans ABEL, Bauformen in Senecas Dialogen, Heidelberg, 1967.

T. ADAM, Clementia Principis, Stuttgart, 1970.

Eugène ALBERTINI, La composition dans les ouvrages philosophiques de Sénèque, Paris, 1923.

Jean-Marie ANDRÉ, Otium et vie contemplative dans les lettres à Lucilius, în Revue des Études Latines, 40, 1962, pp.125 sqq.

-, Recherches sur l'otium romain, Paris, 1962.

-, La philosophie à Rome, Paris, 1977.

Liviu Octav ANDREI, Viața cotidiană romană în scrisorile lui Seneca, București, 1978.

Mireille ARMISEN-MARCHETTI, Sapientiae facies (Études sur les images de Sénèque), Paris, 1989.

Pierre AUBENQUE-Jean Marie ANDRÉ, Sénèque, Paris, 1964.

A. BAILLY, La vie et les pensées de Sénèque, Paris, 1929.

Henry BARDON, Les Empereurs et les lettres latines d'Auguste à Hadrien, al 2-lea tiraj revăzut și corectat, Paris, 1968.

Jean BAYET, Literatura latină, traducerea românească de Gabriela Creția, București, 1972.

Paula BĂLAȘA, Observația socială în De beneficiis, în Culegere de Studii de Civilizație Romană, București, Tipografia Universității, 1979, pp.7-28.

Gustave BLOCH, L'Empire Romain. Evolution et décadence, Paris, 1931.

Raymond BLOCH - Jean COUSIN, Roma și destinul ei, traducerea românească de Barbu și Dan Slușanschi; București, 1985.

Gaston BOISSIER, L'opposition sous les Césars, ed.a 3-a, Paris, 1892.

Abel BOURGERY, Sénèque prosateur. Études littéraires et grammaticales sur la prose de Sénèque le philosophe, Paris, 1922

Jean BRUN, Le stoïcisme, Paris, 1957.

François-Régis CHAUMARTIN, Le De beneficiis de Sénèque. Sa signification philosophique, politique et sociale, Paris, 1985.

François CHAMOUX, Marc Antoine, dernier prince de l'Orient grec, Paris, 1986.

. / ...

Eugen CIZEK, Despre redactarea scrisorilor lui Seneca, în Studii Clasice, 2,1960, pp.247 sqq.

-, Despre redactarea dialogului De vita beata, în Studii Clasice, 5,1963, pp.211-222.

-, L'Apokolokyntose, pamphlet de l'aristocratie latine, în Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Historica et Philologica, Sofia, 1963, pp.295 sqq.

-, Les controverses esthétiques de l'époque dans la lettre 114 de Sénèque, în Acta Congressus Internationalis Habiti Brunae Diebus 12-16 Mensis Aprilis MCMLXVI, Praga, 1968, pp.353 sqq.

-, Seneca, Bucureşti, 1972.

-, L'Époque de Néron et ses controverses idéologiques, Leiden, 1972.

-, Seneca, în Istoria literaturii latine, Imperiul, Partea I (lucrare colectivă), Bucureşti, Tipografia Universităţii, 1975, pp.143-241.

-, Seneca, în Istoria literaturii latine (14-117 d. Chr.), lucrare colectivă, Bucureşti, Tipografia Universităţii, 1982, pp.159-227.

-, Néron, Paris, 1982.

-, Mentalités et institutions politiques romaines, Paris, 1990.

-, L'idéologie antonienne et Néron, în Marc Antoine, son idéologie et sa descendance, Lyon, 1993, pp.107-126.

-, Seneca, în Istoria literaturii latine, 2 vol., Bucureşti, 1994, pp.449 - 496.

J. CROOK, Consilium Principis. Imperial Councils and Counsellors from Augustus to Diocletian, Cambridge, 1955.

Fabio CUPAIUOLO, Storia della letteratura latina, Napoli, 1994.

Giovani CUPAIUOLO, Introduzione al De Ira di Seneca, Napoli, 1975.

Pierre Jacques DEHON, Une parodie de Sénèque chez Petrone (Satyricon, 109,9) în Revue des Études Latines, 71, 1993, Paris, 1994, pp.33-36.

Florence DUPONT, Le théâtre latin, Paris, 1988, pp. 9-93.

Paul FAIDER, Études sur Sénèque, Gand, 1921.

-, La vie littéraire à Rome sous le règne de Néron. Le rêve de Sénèque, în Les Études Classiques, 3, 1934, pp.3-16.

Janine FILLION-LAMILLE, Le De Ira de Sénèque et la philosophie stoïcienne des passions, Paris, 1984.

Jean GAGÉ, Les classes sociales dans l'Empire Romain, Paris, 1964.

Jacques GAILLARD, Approche de la littérature latine (des origines à Apulée), Paris, 1992.

Joël GALL-Marcel Le GLAY, L'Empire Romain, I, Le Haut - Empire de la bataille d'Actium à la mort de Sévère Alexandre (31 a Chr. 235 p.Chr.), Paris, 1987.

Albino GARZETTI, L'Impero romano di Tiberio agli Antonini, Bologna, 1960.

Francesco GIANCOTTI, Cronologia dei Dialoghi di Seneca, Torino, 1957.

G.GIANNELLI-S.MAZZARINO, Trattato di Storia Romana, II, Roma, 1956.

Marcel Le GLAY, Rome, grandeur et chute de l'Empire, Paris, 1992.

Miriam T.GRIFFIN, Seneca, A Philosopher in Politics, Oxford, 1976.

-, Nero, the End of a Dynasty, London, 1984.

Miriam T.GRIFFIN-Jonathan BARNES, Philosophia Togata. Essays on Philosophy and Roman Society, Oxford, 1989.

Pierre GRIMAL, Sénèque ou la conscience de l'Empire, Paris, 1978 (traducerea românească de Barbu şi Dan Sluşanschi, Bucureşti, 1992).

-, La littérature latine, Paris, 1994.

Anne-Marie GUILLEMIN, Sénèque, directeur d'âmes, în Revue des Études Latines, 30, 1952, pp. 202 sqq; 31, 1953, pp. 215 sqq; 32, 1954, pp 250 sqq.

Gheorghe GUŢU, Lucius Annaeus Seneca, Bucureşti, 1944.

Denis şi Elisabeth HENRY, The Mask of Power. Seneca's Tragedy and Imperial Rome, London - Chicago, 1985.

Léon HERRMANN, Le théâtre de Sénèque, Paris, 1924.

Léon HOMO, Les institutions politiques romains. De la Cité à l'État, Paris, 1927.

-, L'Empire Romain. Le gouvernement du monde, Paris, 1930.

François JACQUES-John SCHEID, Rome et l'intégration de l'Empire (44 a.Chr - 260 p. Chr), I (Les structures de l'Empire Romain), Paris, 1990.

Paul JAL, Images d'Auguste chez Sénèque, în Revue des Études Latines, 35, 1957, pp. 242 sqq.

Italo LANA, Lucio Anneo Seneca, Torino, 1955.

-, L. Anneo Seneca e la posizione degli intellettuali romani di fronte al principato, Torino, 1964.

Mario Attilio LEVI, L'Impero Romano, Torino, 1967.

-, Nerone e i suoi tempi, Milano, 1949; retipărită în 1973.

M.O.LIȘCU, L'idée du souverain bien et son expression chez Sénèque, București, 1941.

Concetto MARCHESI, Seneca, ed. a 3-a, Milano, 1944.

Constant MARTHA, Les moralistes sous l'Empire Romain, Paris, 1887.

René MARTIN -

Jacques GAILLARD, Les genres littéraires à Rome, 2 vol., Paris, 1981.

Ramsay MACMULLEN, Les rapports entre les classes sociales dans l'Empire Romain (50 a.Chr. - 284 p.Chr.), traducere franceză, Paris, 1986.

-, Enemies of the Roman Order, ed. a 2-a, London - New York, 1992.

Jean MELMOUX, L'action politique de Polybe de 41 à 47 et la puissance des affranchis sous le règne de Claude, în Bulletin de l'Association Guillaume Budé, 34, 1975, pp.393 sqq.

Alain MICHEL, Rhétorique, tragédie, philosophie: Sénèque et le sublime, în Giornale Italiano di Filologia, 21, 1969, pp.245 sqq.

-, Eclectisme, philosophie et lieux communs: à propos de la diatribe romaine, în vol. "Hommages à Jean Bayet", collection Latomus, Bruxelles, pp.485 - 494.

-, La philosophie politique à Rome d'Auguste à Marc Aurèle, Paris, 1969.

Anna Lydia MOTTO, Seneca, New York, 1973.

Anna Lydia MOTTO -

John CLARK, Sénèque et le paradoxe de la felicitas în Revue des Études Latines, 71, 1993, Paris, 1994, pp. 25 - 32.

Theodor MOMMSEN, Istoria romană, traducerea românească, 4 vol., București, 1987 - 1991.

Nicolae Mircea NĂSTASE, Conceptul de libertas la Seneca, în Culegere de Studii de Civilizație Romană, București, Tipografia Universității, 1979, pp.79 sqq.

BCU IAȘI CENTRAL LIBRARY

Mario PANI, Principato e società a Roma dai Giulio Claudi ai Flavi, Bari, 1983.
- Potere e valori a Roma fra Augusto e Traiano, Bari, 1992.

Ettore PARATORE, Storia della letteratura latina, ed.a 2-a, Firenze, 1962.

Henriette PAVIS d'ESCURAC, La préfecture de l'annone.Service administratif impérial d'Auguste à Constantin, Roma, 1976.

Paul PETIT, Histoire générale de l'Empire romain, Paris,1974.

Gilbert Charles PICARD, Auguste et Néron.Le secret de l'Empire, Paris,1962.

René PICHON, Histoire de la littérature latine, ed.a 9-a, Paris, 1924.

Dionis M.PIPPIDI, Autour de Tibère, București, 1944.

Augusto ROSTAGNI, Storia della letteratura latina, Torino,1964.

M. ROSTOVZEV, Storia economica e sociale dell Impero Romano, traducerea italiană, Florența, 1933.

John Patrick SULLIVAN, Petronius, Seneca and Lucan. A Neronian Literary Feud? în Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 99, 1968, pp.453 - 467.
-,Literature and Politics in the Age of Nero, Ithaca - London, 1985.

Ronald SYME, Tacitus, Oxford, 1958.

Robert TURCAN, Sénèque et les religions orientales, collection Latomus, 91, Bruxelles, 1967.

Gheorghe VLĂDUȚESCU, Filosofia în Roma antică,București, 1991.

René WALTZ, La vie politique de Sénèque, Paris, 1909.

Erik WISTRAND, The Stoic Opposition to the Principate, în Studii Clasice, 18, 1979, pp.93 - 101.

BCU IAȘI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

727196

1200.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY